



**Thorbeckelezing** door Prof. dr. James Kennedy  
31 oktober 2017  
Zwolle

### **Nederlandse identiteit anno 2017**

Het huidige regeerakkoord wil de Nederlandse identiteit verstevigen door voortaan aan alle 18-jarigen en nieuwe Nederlanders een boekje uit te reiken dat de canon van Nederland bevat. Dit idee is niet nieuw. Zo'n boekje, 'Burgerschap en burgerzin,' werd in de jaren vijftig overhandigd aan alle Nederlanders die de leeftijd van 23 jaar bereikten – de kiesgerechtigde leeftijd. Ook toen, net na de Tweede Wereldoorlog, werd de Nederlandse identiteit geworteld in de geschiedenis, en werd van de ontvangers verwacht dat zij zich die erfenis zouden toe-eigenen:

Het 'erfdeel der vaders' [het taalgebruik was toen nog weinig inclusief] dat aan onze hoede is toevertrouwd, is niet alleen en in de eerste plaats gemaakt door geweld van wapenen. Dat erfdeel is vooral gevormd en groot geworden door de wapens van karakter en geest. Dat is gevormd door de mannen, die op hun kleine zeescheepjes de zeven wereldzeeën bevoeren op zoek naar vreemde, onbekende verten. Dat erfdeel is gevormd door onze grote schilders, onze dichters en schrijvers, onze bouwmeesters; het is gevormd door de verkondigers van Gods woord, die Nederland tot een christelijke natie hebben gemaakt, door natuurkundigen en componisten, door grote en wijze staatslieden, door bekwame waterbouwkundigen, door grote denkers. Rembrandt, Frans Hals, Jan Steen, Vondel, Hooft, Van Campen, Leeuwenhoek, Lorentz, Thorbecke, Kuyper, Schaepman, Troelstra, Leeghwater en Lely, Erasmus en Huizinga...het zijn zo maar een paar van de vele bekende en onbekende namen van hen, die de bouwers waren van ons vaderland. Eén naam is hierbij niet vermeld, omdat hij zelf in de rij der groten aparte vermelding verdient: Oranje. De naam van ons Koninklijk Huis. Prins Willem van Oranje was de grondlegger van onze zelfstandige staat en sindsdien is, in goede en in kwade tijden, de geschiedenis van het Oranjehuis nauw verweven met de geschiedenis van ons volk.'

Deze geschiedenis leerde ons bovendien wat onze verantwoordelijkheden waren, dachten de sociaal-democratische schrijvers van *Burgerschap en burgerzin*. De grootste bedreiging voor Nederland lag volgens de auteurs in de eigen volksaard. Uit de Nederlandse geschiedenis kon je leren dat egoïsme verkeerd was, dat je niet mocht weigeren om met de gemeenschap 'mee te dijken' in tijden van nood. De verdeeldheid speelde Nederland parten. Alleen door verwoede pogingen om verantwoordelijkheidsgevoel aan te kweken zouden wij ons van onze verplichtingen kunnen kwijten 'jegens onszelf, jegens ons gezin of onze familie, maar ook jegens onze buurt, onze gemeente, ons land. Sterker nog: ook jegens Europa en de wereld. En wij hebben onze verantwoordelijkheid jegens God.' Door samen te werken op basis van de Nederlandse grondslagen van 'Christendom, gemeenschapszin, vrijheid en vrede,' zouden Nederlanders een 'dijk' kunnen bouwen tegen alle onheil en hun gemeenschappelijk 'erf' beschermen.

We kunnen gemakkelijk zien dat de Nederlandse identiteit anno 1950 afwijkt van de onze. Niet alleen was het land toen christelijker (hoewel nu ook geregeld wordt verwezen naar onze 'joods-christelijke' cultuur), maar ook ademt dit stuk de geest van de naoorlogse Wederopbouwperiode. Ik vermoed dat de zorgen van de auteurs over de Nederlandse verdeeldheid wellicht te maken hadden met de anti-verzuilingsideologie van de PvdA. Dit boekje is in elk geval geschreven in een tijd dat de samenleving meer nog dan vandaag levensbeschouwelijk gesegregeerd was. Tegelijkertijd was het in 1950, deels als gevolg van de oorlog, wel helder waarvoor Nederland stond, en moest staan.

Dit zelfbeeld zou binnen een decennium veranderen. Nationalisme was in de jaren na de dekolonisatie een vies woord geworden, dat alleen maar had geleid tot oorlog en strijd. Nederlandse burgers en bestuurders liepen voorop in het streven naar Europese eenwording, hulpbetoon aan de Derdewereld en wereldvrede. Migranten kregen, na enige aarzeling over hun status en plaats in de Nederlandse samenleving, ruimte om ook in groepsverband hun eigen identiteit en culturele tradities voort te zetten, net als andere levensbeschouwelijke groeperingen in Nederland. In de decennia vanaf de jaren zestig tot minstens de val van de muur profileerden veel Nederlanders zich als een volk zonder nationalistische oogkleppen, die bereid waren om taboes te doorbreken en vooruitstrevend beleid door te voeren. Nederland was trots op zijn verworvenheden. Geert Mak schreef in zijn boek over Europa dat de rest van het continent nog in duisternis leek te zijn gehuld, terwijl Nederland een plek was binnen Europa waarin alles in het openbaar besproken kon worden. Nederlanders vonden zichzelf een vrij en tolerant volk, dat nergens moeilijk over deed, zelfs niet aan het sterfbed. Een land waar individuen alle ruimte kregen voor zelfontplooiing, waar ze hun leven vorm konden geven zoals ze zelf wilden – een ideaal dat eigenlijk sterk afweek van de idealen uit *Burgerschap en burgerzin*, met haar grote nadruk op 'gemeenschapszin.' Nederland was in de ogen van haar inwoners een land waar alles goed was geregeld – een gidsland voor de wereld.

Ook al was het zelfbeeld van Nederland sinds de jaren vijftig veranderd, nog steeds had Nederland vanaf de jaren zestig tot aan het einde van de 20<sup>e</sup> eeuw een heldere identiteit, ook al verzetten zij zich in naam tegen groepsdruk en nationalisme.

Maar vanaf de val van de muur stond de nationale identiteit weer in de schijnwerpers. De intellectueel J.L. Heldring waagde op 10 november 1989 een column aan dit heikele onderwerp en ontdekte dat het onderwerp weer besproken mocht worden in Nederland. 'Hoon werd mijn deel', schreef de gerenommeerde columnist J.L. Heldring over zijn poging om in de jaren zestig over nationale identiteit te schrijven. Maar dat veranderde na de val van de muur – die toevallig plaats vond de dag voor zijn column verscheen. Toen was er een einde gekomen aan de Koude Oorlog en begonnen landen in Midden- en Oost-Europa zich te bezinnen op hun identiteit. Het was legitiem geworden om over nationale identiteit te spreken. Hij verwees naar de oratie van hoogleraar Pim den Boer van de Universiteit van Amsterdam, die stelde dat identiteit altijd betrekkelijk is, altijd een relatie veronderstelt en dus ook historisch is bepaald. Heldring schreef: 'de Nederlandse identiteit is dat waardoor Nederland zich van de andere landen en culturen onderscheid, waardoor het anders is dan anderen.' Vroeger was die Nederlandse nationaliteit gebouwd op wapenfeiten, maar volgens Heldring was dat inmiddels vervangen door voetbal. Hij had er alle vertrouwen in dat deze gevoelens 'even onschuldig [zouden zijn] als de rivaliteit tussen twee aangrenzende dorpen'. Maar was die nationale identiteit zo maar op te roepen? Heldring schreef zijn column op het moment dat Nederlanders langzamerhand beseften dat hun nationale identiteit niet langer helder of vanzelfsprekend was.

Het gevoel van uitzonderlijkheid ebde geleidelijk weg. De verzorgingsstaat bleek onbetaalbaar en de broekriem moest worden aangetrokken. Tolerantie en ruimte voor de multiculturele samenleving maakten plaats voor onvrede over segregatie, ongeregelde heden, taalachterstanden en bijstandsafhankelijkheid. Ook andere landen ontwikkelden liberale wetgeving omtrent seks, drugs en de dood en Nederland liep niet langer voorop. Zelfs als vredesmacht bleek Nederland te kort te schieten toen Srebrenica in 1995 viel en ruim 7000 Bosnische moslims werden vermoord. Waarin was Nederland nog anders dan andere landen? Wie zijn wij? Paul Scheffer boog zich over deze vraag in 1996 toen hij *Het Nut van Nederland* redigeerde. Na 9/11 werd die vraag alleen maar urgenter, toen er nog meer op het spel leek te staan. De zoektocht naar de Nederlandse nationale identiteit werd steeds intensiever en bereikte een hoogtepunt rond 2007, toen Maxima het waagde om te zeggen: 'De Nederlander bestaat niet.'

Wat hebben Nederlanders gedaan om de nationale identiteit weer vorm en inhoud te geven? De belangrijkste poging is het vervatten van de vaderlandse geschiedenis in een eigen Canon geweest, die als kapstok dient voor het onderwijs. Een museum voor de nationale geschiedenis stond in de steigers, maar is uiteindelijk niet van de grond gekomen. Wel wordt volgens het nieuwe regeerakkoord het Wilhelmus voortaan weer verplichte kost in het onderwijs. Ook krijgen Nederlandse tradities meer aandacht en leiden soms tot heftige discussies, zoals het Sinterklaasfeest (met zwarte pietten) en het afsteken van vuurwerk en het carbidschieten bij Oud en Nieuw.

Maar wat mij vooral opvalt is dat deze heropleving van de Nederlandse identiteit een tegenover nodig heeft. Dat is natuurlijk niet uitzonderlijk; zelfs in de tijd dat Nederland nationalisme verafschuwde waande Nederland zich superieur tegenover oud-vijand Duitsland en eigenlijk tegenover de rest van de minder-verlichte wereld. Nu lijkt Nederland zich te profileren als vrij land tegenover de migranten, vooral de moslims die de Nederlandse identiteit nog onvoldoende omhelsd hebben. Een belangrijk onderdeel van de discussie over de nationale identiteit waren de inburgeringcursussen. Wat moeten migranten weten om in te kunnen burgeren? De inburgeringfilm ten tijde van minister Rita Verdonk toonde topless vrouwen op een Nederlands strand. Migrantten moesten vooral weten dat Nederland een vrijgevochten land was, waar coffeeshops en homo's geaccepteerd moesten worden. Dat zie je ook in de tekst van het regeerakkoord van 2017: 'Tolerantie naar andersdenkenden is de norm en kerk en staat zijn gescheiden. In Nederland kun je kiezen welk geloof je wilt belijden, of om niet te geloven. Dit zijn waarden waar we trots op zijn.' Die scheiding tussen kerk en staat is overigens een aanvechtbare stellingname, gezien de vele samenwerkingsverbanden tussen religieuze organisaties en Nederlandse overheden, zoals de gesubsidieerde religieuze scholen en media. Maar het feit dat deze punten worden benadrukt en de wijze waarop ze zijn geformuleerd geeft aan dat de eigen identiteit lijkt te zijn gericht op een specifieke tegengroep die deze waarden maar niet willen aanvaarden, met name moslims die in Nederland wonen en een staat binnen een staat dreigen te vormen. Jan Willem Duyvendak en zijn collegae hebben ook aangetoond dat de discussie over nationale identiteit een seculiere toonzetting heeft gehad, waarin Nederland als liberaal en seculier land wordt geplaatst tegenover religieuze en onverdraagzame buitenstaanders, vooral moslims. Zoals Pim den Boer al zei veronderstelt de nationale identiteit een relatie tot anderen. Hoe onderscheidt Nederland zich van de rest? Buma sprak recent over 'de gewone Nederlander', alsof de gewone Nederlander staat tegenover alle andere inwoners van Nederland. Deze definitie van nationale identiteit is gericht op het maken van onderscheid en niet op het leggen van verbinding. Een nationale identiteit die gebaseerd is op een relatie die scheiding maakt kan schadelijke gevolgen hebben voor de samenleving. Met zoveel diversiteit onder de inwoners van Nederland kan de nationale identiteit van Nederland niet langer exclusief zijn.

Een inclusieve nationale identiteit omvat ook alle nieuwe Nederlanders en is uitnodigend. Jij hoort er ook bij en bent van harte welkom!

Als vluchtelingen bij hun inburgeringscursus meteen geconfronteerd worden met topless vrouwen op het strand, kun je hen de indruk geven dat vrouwen in Nederland vrijgevochten zijn en positief zullen reageren op seksueel getinte uitnodigingen. Ook de aanwezigheid van coffeeshops betekent niet dat alle Nederlanders op zijn tijd een jointje roken. Zo'n introductie tot de Nederlandse normen en waarden is vertekend en oppervlakkig. Want Nederlanders zijn eigenlijk nog best calvinistisch in hun wens om verantwoorde keuzes te maken in hun leven. De Nederlandse verworvenheden staan altijd in een kader en de vrijheid is begrensd. Dat kader wordt niet geëxpliciteerd en kan verwarring opleveren bij nieuwe Nederlanders. De nieuwste maatregel is het ondertekenen van een participatieverklaring door statushouders, waarin zij beloven de Nederlandse waarden te respecteren. De waarden die hierin worden genoemd horen onderdeel te zijn van de inburgeringscursus en zijn diepere waarden dan de oppervlakkige verschijnselen in de inburgeringsfilms van Rita Verdonk. Maar alsnog worden deze waarden opgelegd aan buitenstaanders voordat ze zich welkom mogen weten.

Kunnen alle Nederlandse tradities overleven binnen een inclusieve nationale identiteit? Neem de Zwarte Piet-discussie. Bij een inclusieve identiteit zouden nieuwe Nederlanders het Sinterklaasfeest met de zwarte pieten kunnen zien als een vreemde en grappige traditie – soms wellicht aanstootgevend – waarin ze zelf mogen kiezen of ze zich afzijdig houden of met volle overgave meedoen, daartoe uitgenodigd door hun Nederlandse vrienden. De inbreng van de nieuwe Nederlanders bij dit feest zou de traditie na verloop van tijd een gewijzigd karakter kunnen geven. Bij een exclusieve identiteit wordt aan nieuwe Nederlanders van tevoren duidelijk gemaakt dat ze alleen mee mogen doen als ze Zwarte Piet niet bekritisieren en de traditie onveranderd in stand houden, want anders mogen ze zelf ophoepelen.

Een exclusieve nationale identiteit roept niet op tot bezinning en zelfreflectie. Een inclusieve identiteit geeft daarentegen iedereen huiswerk. Daarvoor zou ik een oud zelfbeeld van Nederlanders in ere willen herstellen: het zelfbeeld als tolerant land. Tolerantie kan gebruikt worden als stok om de hond mee te slaan: 'wij zijn tolerant en jullie moeten dat nog worden.'

Tolerantie kan ook gezien worden als een uiting van onverschilligheid of nalatigheid. In de tijd van de Reformatie en de Gouden Eeuw was Nederland in vergelijking met andere landen een tolerant land. Toch was die tolerantie geen omhelzing van culturele diversiteit. Je leefde in vrede met elkaar samen omdat je op die manier zakelijke voorspoed kon genieten en samen sterk stond tegen de gezamenlijke vijanden in de wereld. In deze tijd hebben we een andere interpretatie nodig om tolerantie onderdeel te laten zijn van een inclusieve nationaliteit. Nederlanders zien tolerantie ofwel als een dwingende ideologie ('je moet net zo tolerant zijn als ik') ofwel als het maximaliseren van individuele vrijheid ('je mag doen wat je wil, zolang ik er geen last van heb'). In beide gevallen is er vrijwel geen sprake van samenzijn, van dialoog, uitwisseling of onderling contact. Ook de gehechtheid aan gezelligheid – een belangrijke Nederlandse waarde – staat een inclusieve nationale identiteit in de weg. Nederlanders houden vooral van gezelligheid in eigen kring. Je nodigt je familie of je beste vrienden uit voor een gezellig samenzijn. Niet die nieuwe burens die uit een ander land komen, die horen er niet bij. Ook in mijn eigen kerk merkte ik dat op. Gezellig samen koffiedrinken na kerktijd verwordt vaak tot gezellig kletsen met je vrienden, terwijl de bezoekers buiten de kring blijven staan. Een andere waarde die Nederlanders hooghouden is openheid en directheid in de onderlinge omgang en de durf om alles bespreekbaar te maken. Maar dat kan ook afstotend werken als nieuwe Nederlanders zonder omhaal van woorden te horen krijgen waarin ze anders of vreemd zijn, afwijkend van de 'gewone Nederlander'. Als de Nederlandse waarden van tolerantie, gezelligheid en directheid onderdeel zouden moeten worden van een inclusieve nationale identiteit, moeten ze meer uitnodigend worden. Dat wordt de kring van

gezelligheid uitgebreid met mensen die je nog niet zo goed kent. Dan is tolerantie niet langer negeren, of een doctrine die anderen wordt aangemeten, maar een oproep tot bezinning, waarin je je telkens opnieuw afvraagt in hoeverre je tot aanvaarding van anderen bent gekomen. Dan moet je beseffen dat ongebreidelde uitingen van oppositie of haat tot weinig goeds leiden en weten wanneer het nuttig is om kritiek te leveren en wanneer niet.

De discussie over nationale identiteit had tot nu toe een tamelijk exclusief karakter. De 'gewone Nederlanders' willen hun verworvenheden beschermen en bepalen hoe hun nationale identiteit eruit ziet en de migranten – vooral de moslims – moeten die identiteit respecteren en zo mogelijk omhelzen. Die is een schadelijke discussie, die uiteindelijk zal leiden tot polarisatie in de samenleving. Bij het formuleren van een inclusieve nationale identiteit worden de nieuwe Nederlanders meteen meegenomen in de discussie. Zij zien vaak scherper dan anderen waaruit de Nederlandse identiteit bestaat. En zij kunnen ook benoemen welke onderdelen zij waarderen en waarvan zij liever afstand nemen. Samen kun je dan formuleren waarop je trots bent, wat je wilt behouden en wat je je kinderen wilt onderwijzen. Alle nieuwe inwoners van Nederland worden dan uitgenodigd om mee te doen en zich ook Nederlander te voelen. Natuurlijk zal niet iedereen zich herkennen in die nationale identiteit. Er zullen altijd Nederlanders zijn (met en zonder migratieachtergrond) die zich schamen voor onderdelen van deze identiteit of daar afstand van willen nemen. Die vrijheid mag iedereen nemen, tenzij je daarmee de wet overtreedt of de rechtstaat actief ondermijnt. Het doel van het nadenken over een nationale identiteit is het creëren van verbinding. Door het besef van een gedeelde geschiedenis en gedeelde waarden en normen wordt een land sterker, in sociaal, cultureel en economisch opzicht. Maar alleen als die identiteit uitnodigend is en niet scheidingsmakend.

Aan het einde van mijn verhaal keer ik kort terug naar *Burgerschap en burgerzin* uit 1950. Hoe u ook oordeelt over de wijze waarop daar de nationale identiteit wordt omschreven, ik vind dat er minstens twee aspecten worden benoemd die navolging verdienen. In de eerste plaats het besef dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten, 'we are all in this together.' Iedereen moet leren 'meedijken'. In de tweede plaats dat de nationale identiteit niet wordt vormgegeven tegenover een bedreiging 'van buiten', van mensen die hier misschien niet echt horen, maar tegenover een bedreiging van binnen, van kwelgeesten die egoïsme stimuleren. Een onproductief individualisme dat deze auteurs bijna 70 jaar geleden al verfoeiden, lijkt ook vandaag een groter probleem dan onaangepaste migranten, hoe belangrijk het ook is dat zij leren mee-dijken in Nederland. Elkaar verdragen, samenwerken en samenleven vormen ook vandaag de kern van een positieve Nederlandse identiteit.